

СУЧАСНА ПОЕЗІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто теоретичні основи інтертекстуальності в сучасній українській поезії молодих авторів останнього десятиліття. Проаналізовано форми вираження міжтекстової комунікації через цитату і мотив, оскільки ці аспекти є найчастішим її проявом у досліджуваному матеріалі. Сучасна поезія характеризується залученням у авторський текст численних інтертекстуальних елементів.

Ключові слова: поезія, інтертекстуальність, постмодернізм, цитата, мотив, іронія, гра.

Теорія інтертекстуальності передбачає, що будь-який художній твір включає в себе нескінченне поле інших текстів, які можуть бути з ним зіставлені в межах певної смислової сфери. Поняття міжтекстових зв'язків («сходжень») як багатопланове явище зауважив ще у 1920 році Б. В. Томашевський. Питання про вплив одних авторів на інших, згідно з думкою науковця, зводиться до пошуків у текстах запозичень. У статті «Михайло Бахтін: слово, діалог, роман» (1967) Ю. Крістева вперше означає явище інтертекстуальності, виходячи з розуміння тексту як «мозаїки цитування».

Поетичний текст, як відомо, розрахований на більш гнучке і багатозначне прочитання, ніж, скажімо, белетристика. За Ю. Лотманом, сприйняття поетичного тексту – явище специфічне. Поезія «живе» на межі перетину багатьох семантичних систем, багатьох «мов» [8, 109]. Поетичний текст поліфонічний. Він демонстративно вибудовується на літературних асоціаціях. І хоча в ньому може не бути безпосередніх цитат, вірш тим не менше відсилає читача до конкретних реалій культурно-побутового й літературного середовища, поза контекстом якого найчастіше не може бути осмисленим [8, 113-115].

Інтертекстуальність у поезії щодо інших літературних родів можна сприймати по-різному. З одного боку, образність, домінантні мотиви, характерні для певної епохи, конкретного поета, проблематика – все це невід'ємні складові не тільки поезії як літературного роду, але й соціокультурних процесів свого часу, вони знаходять своє відображення в літературі в цілому. Отже, в поетичному тексті їх легко ідентифікувати на рівні цитат, алюзій, ремінісценцій, що виявляються не стільки через підтекст, скільки безпосередньо, «на поверхні». З іншого – саме переважання короткої форми, ритмомелодійна основа, специфіка мовних засобів передбачають використання інтертекстуальних кодів із метою естетизації твору і вписування його в літературний процес свого часу. М. Гловінський вважає, що в певних випадках інтертекстуальності явні посилення на інші тексти, перегукуючись із ними, полегшують процес читання, а значить, і розуміння

твору [12, 302]. Зокрема, в цьому сенсі можемо говорити про постмодерну поезію молодих авторів, домінантою якої є цитатність і лейтмотівність окремих образів чи тем. У цілому сучасну поезію не випадково прийнято визначати як ігрову: її органічними особливостями є інтертекстуальність, пародійність, спрямованість на «загравання» автора з читачем.

Згідно з думкою К. Козицької, жоден текст не вільний від зовнішніх впливів, які поширюються на його жанр і на найменші мовні структури у вигляді цитат, алюзій, використання чужих слів тощо. [6, 9]. Ліричний текст, як і будь-який інший, може відчувати на собі вплив попередніх текстів, вступати в діалог із зіставними йому в часі і, нарешті, породжувати в подальшому продовження полілогу текстів. Множинність прочитання поетичного тексту і різна глибина його інтерпретації можуть бути обумовлені тим, що в пресупозиції читача не входить знання інтертекстуальних зв'язків твору. Тим не менше, автор адресує свій твір, як правило, такому читачеві, який близький йому за діапазоном знань. Інтертекстуальні зв'язки, на думку І. Бидіної, дають змогу не тільки адекватно інтерпретувати вірш, а й вирішити інші, більш приватні, проблеми: наприклад, пояснити багатозначність смислових відтінків слова в художній, особливо поетичній, мові, коли вони прямо не обумовлені його семантичною структурою, тобто значеннями й іманентно властивими йому конотаціями. Дослідниця вважає, що різноманітність відтінків, які створюють навколо поетичного слова оболонку не названих у ньому уявлень, тобто своєрідну асоціативну ауру, пов'язана з тим фактом, що слово в поезії містить, за М. Бахтіним, пам'ять про його попереднє використання, «пахне контекстом і контекстами, в яких воно жило» [2, 29].

Поняття інтертекстуальності досить часто фігурує в поезії на рівні мотиву. Мотив у системі *текст–сєнс* слід сприймати фактично як будь-який смисловий повтор у тексті. Тому категорія мотиву поряд із категорією тексту стає особливо значущою для інтертекстуальності аналізу, адже саме на цьому понятті, на думку І. Силантьєва, ґрунтуються уявлення про смислові зв'язки всередині тексту і поміж текстами. Отже, мотиви являють смисли і пов'язують тексти в єдиний смисловий простір [11, 87]. Читач повинен отримувати естетичне задоволення від усвідомлення того, як «зроблений» текст, від упізнавання знайомих мотивів, від вибудовування інтертекстуальних зв'язків. У першому випадку найтипівішими впізнаваними мотивами, до яких вдаються автори молодого покоління, є *міфологічні* та *біблійні*. У сучасній поезії найчастіше використовуваними є мотиви грецької та слов'янської міфологій. Найактуальнішими є варіанти сучасного трактування античних сюжетів потойбічного світу, любовних колізій, образів окремих богів, уже раніше використовуваних у вітчизняній ліриці (Прометей, Аїд, Зевс та ін.). Типовими є зарахування до образів міфічних річок Стіксу та Лети, перевізника Харона. Наприклад, у Ю. Дишканта: «*Сивіє час і жде свого Харона, / У серці Стікс. Яка старезна смерть*»; К. Бабкіної: «*ти зникаєш ти зовсім стаєш прозорий / хвилі днів дзвенять і гойдають човен*»; Т. Ващука: «*Мій Стікс – ріка безсоння. /*

Спокійна. Безкінечна. / Вона мені підкаже, / Де віднайти ті ниточки, / Щоб смикати упевнено / Лінивих персонажів» [7]. Цей мотив відкриває інтертекстуальне поле прочитання як в українській, так і в зарубіжній поезії. До прикладу, в поезії М. Зерова «Класики»: «...голос ваш – рапсодії й еклоги - / дзвенять у тьмі Аїдових доріг» [5, 61]. Ш. Бодлер у вірші «Дон Жуан у пеклі» цей мотив розвивав через образ смерті Дон Жуана, з яким ми зустрічаємося саме на березі Стіксу: «*Лиш Дон Жуан дійшов до чорних вод Харона / І лепту за провіз дав злomu жебраку / Той, наче Антісфен похмурий, водне лоно / Розрізав веслами гладінь од сліз гірку» [3, 54].*

Біблійний мотив у поезії молодих найчастіше репрезентований сюжетом створення перших людей та їхнім гріхопадінням (О. Ляснюк: «*13-те ребро / у твоєму тілі / Я / тобі не коле?»*»; К. Калитко: «*Глина трохи над серцем скресла. / Ти усіх починаєш знову. / Я ще вірю в твої ремесла, / Та ребро – не моя основа...*»; О. Гундер «*Ця куртизанка без ребра Адама*»; М. Лижова «*як тебе не любити, / найзеленіше яблуко в Європі! / гучномовець від стовпа не далеко котиться, / а черва нової пісні заповзла через вуха / і точить вже новий плід, / обертаючись зміюкою» [7]).* Типовими є також мотиви розп'яття, божественної суті слова тощо.

Вибудовування інтертекстуальних зв'язків у системі сучасного вітчизняного літературного процесу виразно виявляється в домінуючих позиціях урбаністичної поезії. Найактуальнішим у цьому контексті є мотив деестетизації міського простору. Він характерний для віршів багатьох молодих авторів, наприклад, М. Лижова: «*місто-плач у відлунні воронячих зграй», «перекритий кисень хрещатика для сміттєзвалищ і сміттєзбіговищ» [7];* О. Пашук: «*зупинки будинки вибиті вікна / в яких птахи шукають нічлігу», «нічне місто приваблює / ... сміттєзвалищами підкожним нігтем / і виколотими очима ліхтарів»*; Ю. Стахівської: «*дзвінки передмістя міста ж / як столові прибори»*; С. Ушкалова: «*десь там крізь розпечені надра бетону / проростають мої дерева»*; А. Маляр: «*озонний дощ пропах до краю спекою», «пропахлі сечею під їзди / промерзлий бомб облізлий кіт» [7].* Згідно з теорією Н. Семенової, інтертекстуальна сутність мотиву є настільки важливим чинником, що в новітніх дослідженнях вона стає майже обов'язковою його ознакою. Однак мотив, інтертекстуальний у своєму функціонуванні, базується на повторенні, а з іншого боку, він протиставлений лейтмотивові [10, 95]. Ознака лейтмотиву – це обов'язкова повторюваність у межах тексту одного і того ж твору. Ознакою мотиву є обов'язкова повторюваність за межами тексту одного твору, що, власне, і визначає його інтертекстуальний вимір.

Сучасна інтерпретація названих мотивів має зовсім інше забарвлення через культурні та суспільні запити нового часу. Усе ж, нашарування смислів, пристосованих до нових мистецьких запитів, провокує розширення інтертекстуального розуміння того чи іншого поетичного мотиву. Наприклад, у Е. Форманюк: «*мене цікавить / розмір / заробітної плати / для Сізіфа» [4, 246].*

Результативніше вдається відстежити інтертекстуальність поезії на рівні наступних її форм: цитата, алюзія, ремінісценція та ін.

Звернімо увагу на рівень *цитати* у поетичному тексті. К. Козицька розглядає цитату як частковий вияв описаного М. Бахтіним феномена «чужого» слова, як найважливіший елемент межтекстових відносин. У зв'язку з цим дослідниця пропонує власну типологію діалогічних відносин у ліриці, закладаючи, що цитата – одна з можливих форм прояву діалогічності поетичного тексту. Вона визначає обсяг і межі поняття цитати, уточнює її зв'язок із теорією інтертекстуальності [6, 59]. У якості «чужого» слова цитата зберігає смислові ходи й асоціації, пов'язані з попереднім текстом, з якого була вилучена. Вона привносить їх в авторський текст як «своє» слово. Молоді поети часто експериментують із формами, жанрами, поєднанням непоєднуваних мотивів тощо. Однією із виразних ознак експериментальності є використання маркованих цитат, що свідчить про свідому інтертекстуалізацію віршів. Під час маркування цитат маємо справу із друкарськими засобами: лапками, курсивом, словами з великих літер, до того ж нечасто трапляються прямі покликання на той чи інший твір чи автора. Наприклад, натрапляємо на мотив «смерті у Парижі», який започаткував С. Вальєхо, а у вітчизняній поезії його розвинули Н. Білоцерківець та Ю. Андрухович, причому обидва українські автори надали йому своєрідних текстових конотацій. У поезії О. Максименко цей мотив входить у авторський текст на рівні цитати, взятої у лапки без конкретного посилання: *«Перша ніч по Цельсію. Сніг в босоніжках не тане. / Понад римом дощі із, напевно, святої води. / Хтось у каву додасть трохи лондонських свіжих туманів. / “Ми помрем не в Парижі”, та все ж таки будем на “ти”»* [7, 75]. Актуальними в цьому аспекті є цитати-імена. Маємо справу з іменами авторів, літературних героїв, назви творів, в окремих випадках – з іменами відомих особистостей, назвами творів інших видів мистецтва тощо. Ім'я є своєрідним знаком, який провокує асоціативні уявлення, відсилає читача до джерела і підключає до авторського тексту асоціативні ходи, споріднені зі смислом попереднього контексту. Наприклад у Р. Романюка: *«Бутерброд з ковбасою. Павлюк із пам'яті... / Ми вечеряєм з Дишкантом біля Дніпра»*; Б.-О. Горобчука: *«смерть приходить до всього – але до клаптиків усього / так померлий Ніцше приходить до Господнього престолу»*; Ю. Вербило: *«Ні, ти не Модільяні, не Далі, / Та пензлем розчеркаєш мені душу»* [4]. Слід вважати, що цитата в поезії стає не тільки носієм попередніх смислових ходів зі свого тексту-джерела, але й генератором нових, що виникають уже в актуальній поетичній структурі, тобто в авторському тексті. За допомогою цитати відбувається передача художньої інформації (ремінісцентність змісту) і, як наслідок, здійснюється смислове збагачення авторського тексту.

Важливе місце в контексті інтертекстуальності поезії займає аспект *пародії*. При цьому досить часто пародія не тільки висміює пародійований текст, точніше, викриває стару форму, вводячи в поетичний текст прозаїчні теми і лексику. У ній спостерігається поєднання ритмо-синтаксичних фігур «високого» роду з «низькими» темами і лексиконом. Таку характерну рису

можна відзначити в українській поезії кінця 1980-х років, коли на зміну традиційним формам приходять поезія стьобу та іронії, а також на початку 2000-х, коли переосмислюється патетичний елемент творчості і чиняться спроби спрощення її традиційних мотивів, а також експериментування з формами, жанрами чи стилями. Р. Барт доходить до висновку, що, виникаючи заради суб'єкта, який прагне дистанціюватися від усіх чужих мов для того, щоб утвердити себе в якості суб'єкта власного дискурсу, пародія, яку науковець називає *іронією в дії*, є нічим іншим, як утіленням класичного слова [1, 64].

Поезія епохи постмодерну характеризується наявністю численних культурних і літературних кодів, здатних інтерпретувати її полігамну сутність. За допомогою таких засобів текст виходить за певні межі. Тим самим постулюється його входження у контекст інтертекстуальних відносин на рівні мотивів, образів, цитат, жанрової традиції і структурної визначеності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барт Р. S/Z / Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г. К. Косикова / Ролан Барт. – Москва : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.

2. Быдина И. В. Интертекстуальные трансформации в поэзии Виктора Сосноры / И. Быдина // Проблемы поэтики русского художественного текста. – 2003. – С. 28-35.

3. Бодлер Ш. Поезії / Шарль Бодлер / Переклад із французької Д. Павличка та М. Москаленка. – К. : Дніпро, 1989. – 357 с.

4. Дві тони: Антологія поезії двотисячників. – К. : Маузер, 2007. – 302 с.

5. Золоті рядки української поезії: Розстріляне відродження / Укладач О. В. Зав'язкін. – Донецьк : ТОВ ВКФ "БАО", 2008. – 224 с.

6. Козицкая Е.А. Смыслообразующая функция цитаты в поэтическом тексте: Пособие по спецкурсу / Екатерина Козицкая. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1999. – 140 с.

7. Літпошта: (збірка молодої поезії, і не тільки...) / упоряд. М. Шунь, І. Павлюк, О. Жупанський. – К. : Вид-во Жупанського, 2009. – 317 с.

8. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста / Юрий Лотман. – Ленинград: Просвещение, 1972. – 271 с.

9. Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Пер. з польської В. Гуменюка / Зофія Мітосек. – Сімферополь : Таврія, 2005. – 408 с.

10. Семенова Н. В. Цитата в художественной прозе (На материале произведений В. Набокова). – Тверь : Твер. гос. университет, 2001. – 200 с.

11. Силантьев И. В. Теория мотива в отечественном литературоведении и фольклористике: очерк историографии. Научное издание / И. Силантьев. – Новосибирск : Издательство ИДМИ, 1999. – 104 с.

12. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакули; За заг. ред. В. Моренця; Пер. з польськ. С. Яковенка. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 531 с.

Автор статьи рассматривает теоретические основы интертекстуальности в современной украинской поэзии молодых авторов последнего десятилетия. Анализируются формы выражения междутекстовой коммуникации при помощи цитаты и мотива, так как эти аспекты являются наиболее употребляемыми в исследуемом материале. Современная поэзия характеризуется вовлечением в авторский текст многочисленных интертекстуальных элементов.

Ключевые слова: поэзия, интертекстуальность, постмодернизм, цитата, мотив, ирония, игра.

The article examines the theoretical basis of intertextuality in modern Ukrainian poetry of the young authors of the last decade. Analyzed expressions communication between texts with quotes and motivation, as these aspects are the most used in the research material. Modern poetry is characterized by involvement in the original text of numerous intertextual elements.

Key words: poetry, intertextuality, postmodernism, quote, motif, irony, play.